

Començo amb un aclariment: aquesta és una recensió parcial i potser no del tot imparcial, perquè intenta presentar breument la utilitat i els eventuais defectes del diccionari en qüestió només des del punt de vista de la fraseologia i de la fraseografia.

REDES, una obra col·lectiva dirigida per Ignacio Bosque és —tal com s'anuncia al títol— un diccionari combinatori. Tal tipus de diccionari és una mena de pont que uneix la lexicografia amb la gramàtica, l'anàlisi de les paraules i l'estudi de les formes en què es combinen (cfr. p. xix). A la portada podem llegir també: «Las palabras en su contexto» i la cinta de paper que envolta el manual anuncia que es tracta de l'únic diccionari del castellà que explica com es combinen les paraules. Aquesta afirmació sembla exagerada, però no es pot negar que moltes de les indicacions que hi apareixen no figuren en altres obres lexicogràfiques. I això passa malgrat que les informacions corresponents constitueixen una part fonamental del coneixement d'un idioma (xviii), ja que «las palabras no significan algo y ADEMÁS se combinan de cierta manera, sino que en gran medida se combinan de cierta manera PORQUE expresan precisamente esos significados» (xviii-xix). *REDES* és un diccionari combinatori que es basa en les relacions semàntiques que hi ha entre els mots (xxii). Les primeres vuitanta pàgines de la introducció ens refermen en aquest convenciment, continuant, però, la lectura descobrim amb sorpresa la nota 3 de la pàgina lxxxviii que ens confia que l'obra originàriament es deia *Diccionario de restricciones léxicas* (*DRL*) i que aquest títol va ser canviat per raons editorials. En escrits anteriors l'autor el presentava encara com a tal.¹ No ens deixem *enredar* amb les diferents denominacions —intentem més aviat esbrinar què és aquest diccionari.

I. Bosque primer de tot ens diu el que no és aquesta obra (cfr. p. xxi-xxii). *REDES* no és un diccionari de sinònims, ni de modismes; no és d'idees afins, ni un diccionari ideològic; no és tampoc un diccionari de construcció i règim, ni de valències. Malgrat certes coincidències no és tampoc un diccionari de «col·locacions» (concurrències), concepte que l'autor descarta perquè el considera polèmic. (N. B. en aquesta enumeració manca el tipus més usual: *REDES* no és tampoc un diccionari definitori com és ara el *DRAE*. Per verificar-ho basta comparar a les dues obres els articles corresponents als mots *enredar* i *desenredar*). Més endavant I. Bosque ens diu també que per a un lexicògraf *REDES* seria un diccionari de contorns; per a un fraseòleg, un diccionari de col·locacions; per a alguns lexicòlegs seria d'informacions classemàtiques i per a altres, un diccionari d'usos; per a un generativista —format en la teoria estàndard— seria un diccionari de restriccions selectives i, per

1. Cfr. p. e.: BOSQUE MUÑOZ, I. (2001): «Bases para un diccionario de restricciones léxicas». *Moenia*, 7, 11-52.

fi, per a un sociòleg, un diccionari de llocs comuns verbals (LXXXVII). Com es veu, doncs, és difícil definir què és exactament un diccionari combinatori, vull dir de *restriccions lèxiques*. Sembla que és més fàcil explicar per a què serveix i com s'utilitza tal obra.

Hi ha autors i editors que prefereixen prescindir d'una introducció detallada per mor que el diccionari no ens sembli d'ús difícil. I per cert, entre la gent que fan servir diferents obres lexicogràfiques n'hi ha molts que no es molesten a llegir ni tan sols les intruccions d'ús formulades de manera concisa. I. Bosque i els seus col·laboradors ens ofereixen totes les informacions necessàries per a la utilització adequada d'aquest diccionari. La primera part («Cómo se usa REDES») està dirigida als usuaris que no tenen coneixements especialitzats de gramàtica ni de lexicografia. La segona («Combinatoria y significación») instrueix les persones familiaritzades amb conceptes lingüístics. Els capítols «Guía rápida» (XXX-XXXIV), «Características de REDES» (XXXV-LXII), «Preguntas naturales del consultor de REDES» (LXIII-LXXXIII), seguits per la mencionada part més teòrica (LXXV-CLXIX), contenen tota mena d'informacions i explicacions que necessiten els dos tipus d'usuaris per conèixer la terminologia i les solucions emprades al diccionari. Penso que per saber utilitzar REDES és imprescindible llegir atentament com a mínim la primera part de les intruccions de l'ús. A continuació no comentaré les característiques més importants del diccionari deduïbles de la introducció —en lloc de fer-ho intentaré examinar la seva utilitat per a fraseòlegs i fraseògrafs.

Malgrat l'afirmació esmentada segons la qual REDES no és un diccionari de modismes, aquesta obra documenta moltes unitats fraseològiques (UFs) pròpiament dites. Al mateix temps es pot verificar fàcilment que els fraseologismes no hi són tractats com als diccionaris fraseològics o als diccionaris monolingües definitoris. En primer lloc, no ho són pel fet que REDES en principi no defineix les paraules ni les seves combinacions (cfr. p. XVIII), encara que aquesta afirmació no correspon cent per cent a la realitat. Per comprovar-ho basta repassar el primer paràgraf de l'article **echar**, en el qual trobem, entre altres, una definició molt poc afortunada de la locució *echar leña al fuego* que diu: 'insistir inoportunamente en algo ya conocido'. Confronteu-la amb la definició que es troba sota el lema de **LEÑA** al *Diccionario fraseológico documentado del español actual* (DFDEA – cfr. p. 579): «**echar leña al fuego**. V contribuir a que aumente algo que se considera un mal. Tb, más raro, **añadir leña al fuego**».

Si comparem el material que el DFDEA recull sota el lema **mano** (més de 150 unitats i variants) amb els articles corresponents de REDES ens podem adonar fàcilment de les múltiples diferències:

DFDEA:

mano dura (o **de hierro**, o **raro**, **fuerte**). *f* Dureza en el castigo o en la represión. ll Torrente *SInf* 3.10.74, 12: Cuando entre unos y otros se arma el guirigay, las personas de orden reclaman mano dura. Mendoza *Ciudad* 57: Había dispuesto que se reprimiese a los anarquistas con mano de hierro. Guillén *Lenguaje* 38: Las epidemias y los malos modos, aun cuando nazcan en la calle y en sus gentes, hay que atajarlos con tiento y eficacia que no excluye la mano fuerte si es preciso.

REDES:²

[**mano**] → a mano, a mano alzada, a mano armada, a manos llenas, apretón de manos, como la palma de la mano, con la mano en el corazón, con las manos en la masa, con mano de hierro, con mano dura, con mano férrea, con mano firme, con mano izquierda, de mano, de mano en mano, de primera mano, mano (de), mano sobre mano.

2. Reproduint exemples d'aquest diccionari no respecto totes les seves solucions tipogràfiques. Per a les abreviacions i els símbols emprats al diccionari vegeu les llistes corresponents a les p. LXI-LXII. Aprofito l'oportunitat per a assenyalar aquí que a la p. LXII, al costat de les marques de freqüència (++ , + , -), manca la informació sobre la significació de la falta de tals símbols. Cfr. l'apartat corresponent a la p. XLVII, on s'explica que «(*sin marca*): combinación atestiguada que suele resultar aceptable a los oídos de un hablante nativo».

[**mano**] ♦ amigo, amplio, asesino, áspero, candoroso, curtido, de hierro², delicado, derecho, de santo, descarnado, diestro, encallecido, encubierto, enjuto, estilizado, experto, férreo¹³, fuerte, generoso, huesudo, izquierdo, largo, negro, oculto, protector, recio, robusto, rudo, solidario, tembloroso, terso, traicionero ♦ con ♦ dedo (de), palma (de) ♦ abarcar (con), abrir, alargar, alzar, apretar, cerrar, dar (a alguien), echar⁸², estampar⁸, estrechar, extender, ganar (alguien), levantar (a alguien), mover, ofrecer, retirar, temblar, tender.

Les unitats assenyalades amb una fletxa estan documentades al diccionari en articles independents, mentre que les altres no ho estan —encara que hi hagi coincidències entre les dues llistes com en el cas de *con mano de hierro*, *con mano férrea* i [*mano*] *de hierro*, [*mano*] *férreo*. A continuació reproduïxo els articles que documenten la combinabilitat d'aquestes formes sense incloure-hi tots els exemples que il·lustren el seu ús a *REDES*. Als pocs exemples que reproduïxo no assenyalo la font de la cita.

Ordenats alfabèticament sota la lletra *C* tenim els articles que documenten les combinacions *con mano de hierro*, *con mano dura*, *con mano férrea*:

con mano de hierro *loc. adv.* ■ Admite algunos sustantivos de persona, especialmente si designan al que ejerce algún poder (*un general con mano de hierro*). También se combina con...

A VERBOS QUE DENOTAN GUÍA, CONDUCCIÓN, DIRECCIÓN O CONTROL: **1 dirigir** ++: Dirige la organización *con mano de hierro*. **2 gobernar** ++; **3 controlar** +; **4 regir** +; **5 dominar**; **6 presidir**; **7 manejar**; **8 comandar**; **9 administrar**; **10 conducir**; **11 liderar**; **12 llevar**.

B VERBOS QUE DESIGNAN DIVERSAS ACCIONES COERCITIVAS U HOSTILES CON DIVERSOS GRADOS DE VIOLENCIA, DUREZA O IMPOSICIÓN: **13 reprimir** +: Si no se reprime *con mano de hierro* a los cazadores; **14 sujetar**; **15 constreñir**; **16 contener**; **17 imponer**; **18 exigir**; **19 sofocar**.

C OTROS VERBOS; POSIBLES USOS ESTILÍSTICOS: ...tiraba *con mano de hierro* de un «pequeño» que le idolatraba...

□ Véase también: *con firmeza*, *con mano dura*, *con mano férrea*, *con mano firme*, *de hierro*, *férreamente*, *fuertemente*.

Una de les unitats mencionades al darrer apartat, **de hierro** que forma combinacions amb paraules com *salud*, *voluntad*, *disciplina*, etc., es combina també amb:

B SUSTANTIVOS QUE DESIGNAN LAS EXTREMIDADES SUPERIORES DEL CUERPO HUMANO O ALGUNAS DE SUS PARTES, INTERPRETADAS MUY FRECUENTEMENTE EN SENTIDO FIGURADO: **2 mano** ++: Tienen fama de respetar muy cuidadosamente sus guiones y de dirigir con un exceso de *mano de hierro* +; **3 brazo** ++; **4 puño** +.

Al final de l'article que documenta la combinabilitat de la unitat *de hierro* hi trobem la remissió a dues de les formes esmentades:

□ Véase también: *con mano de hierro*, *con mano firme*.

con mano dura *loc. adv.* ■ Se combina con...

A VERBOS QUE DENOTAN GOBIERNO, CONTROL Y ALGUNAS FORMAS DE GESTIÓN: **1 gobernar** ++: Y prometió para la nueva etapa que gobernará «*con mano dura*» metida en guante de seda, con diálogo, ambición y amistad; **2 dirigir** +; **3 regir** +; **4 liderar**; **5 administrar**.

B VERBOS QUE DENOTAN COMPORTAMIENTO ANTE ALGO O ALGUIEN: **6 tratar** +: Rominger la volvió a tratar *con mano dura*; **7 manejar**.

C VERBOS QUE DENOTAN ACTUACIÓN, DESEMPEÑO DE FUNCIONES O AMPLIACIÓN DE NORMAS O MEDIDAS: **8 actuar** ++: Es cierto que hay que actuar *con mano dura* en algunos casos pero sin llegar a la violencia; **9 ejercer**; **10 emplearse**; **11 acometer**; **12 aplicar**.

D VERBOS QUE DENOTAN ACCIÓN VIOLENTA U HOSTIL CONTRA LO QUE SE CONSIDERA CONFLICTIVO O PERNICIOSO. TAMBIÉN CON OTROS QUE DENOTAN ELIMINACIÓN, CONCLUSIÓN O RESOLUCIÓN EXPEDITIVA EN RELACIÓN CON ALGUNA COSA: **13 combatir**: Sarney Filho había prometido el día que tomó el cargo combatir «*con mano dura*» el problema de la deforestación del Amazonas. **14 reprimir** +; **15 castigar** +; **16 acabar** –; **17 zanjar**–. **E** OTROS VERBOS; POSIBLES USOS ESTILÍSTICOS: Se propuso iluminar el esplendor de su nuevo reinado *con mano dura*.

□ Véase también: *con firmeza, con mano de hierro, con mano férrea, con mano firme, duramente, férreamente, fuertemente, severamente*.

con mano férrea loc. adv. ■ Se combina con...

A VERBOS QUE DENOTAN GUÍA, CONDUCCIÓN, DIRECCIÓN O CONTROL: **1 dirigir** ++: ...dirigió *con mano férrea* los destinos de la banda desde el extranjero. **2 gobernar** +; **3 controlar**; **4 mandar** +; **5 llevar**; **6 regentar**; **7 manejar**; **8 presidir**; **9 restaurar el orden**; **10 tomar la supremacía**.

□ Véase también: *con firmeza, con mano de hierro, con mano dura, con mano firme, férreamente, fuertemente*.

No reproduïxo aquí l'esquema de l'article de **férreamente** que en nou apartats (A-I) enumera 62 possibilitats de combinabilitat i al final remet —entre altres— a quatre de les formes esmentades:

□ Véase también: *con firmeza, con mano de hierro, con mano dura, con mano férrea, con mano firme, fuertemente*.

Com es pot observar el tractament de les unitats que recullen els dos diccionaris citats és ben diferent. *REDES* no documenta la combinabilitat de les locucions nominals *mano de hierro, mano dura, mano fuerte* exemplificada pel *DFDEA* dins del mateix article. Per contra la documentació facilitada per *REDES* ens permet deduir que les combinacions que el *DFDEA* recull conjuntament només coincideixen parcialment pel que fa a la seva combinabilitat. El diccionari combinatori precisa i corregeix les informacions d'altres fons. P. e. en un article seu M. García-Page afirma que «*a chorros, a raudales o a espuestas*, que, como, *a cántaros*, significan 'copiosa o abundantemente' (...) no forman locución con *llover*». (*Studia Romanica Posnaniensia*, Poznań, 2004, 269). La consulta de les dades de *REDES* ens convenç del contrari, però al mateix temps ens fa entreveure certes inconseqüències en la documentació del nou diccionari. Sota **llover** s'hi enumera la combinabilitat amb *a cántaros, a manta, a mares, a raudales, con ganas*, etc., però no es mencionen les formes *a chorros, a espuestas, a gusto* que tampoc estan recollides en articles independents (*llover a chorros, llover a espuestas, llover a gusto*). Aprofito l'avinentesa per assenyalar que sota **a espuestas** la combinabilitat amb *llover* s'il·lustra amb l'ajut de l'exemple següent:

a espuestas A 10 llover: El gobierno balear (...) hace llover el dinero *a espuestas* (...)

Aquesta possibilitat no consta ni sota **llover** ni sota **dinero**, per contra sota **lluvia (de) F 42** figura la informació: *dinero* +).

Una altra solució contradictòria es pot observar cercant la combinació *restaurar el orden*, citada més amunt a l'article de **con mano férrea**. *REDES* sota **orden** documenta només la seva combinabilitat amb *reinstaurar* (i amb *instaurar*). Sota **reinstaurar C 12** tenim la informació: **orden** +: ...le acusaba de *reinstaurar* el orden económico (...). Cal dir també que un usuari estranger a vegades pot tenir dificultats per deduir la forma exacta de la combinació donada. En el cas d'aquesta darrera és l'exemple afegit que li permet saber que la unitat en qüestió és *reinstaurar el orden* – però no sempre és possible fer tal deducció. P. e.: *llamar al orden* no es documenta sota **llamar**, i sota

orden trobem només la informació següent: *llamar (a)* – una indicació de la qual el lector deduirà que l'expressió és **llamar a orden*.

Una altra crítica que es pot fer a aquesta obra és que no s'entenen prou bé els criteris segons els quals els redactors de *REDES* recullen o no alguna combinació o n'assenyalen o no una determinada combinabilitat. Es pot demanar, p. e., si **de pasada** té un article independent al diccionari, perquè no hi figura **de paso** que a més consta en un dels exemples que recull el diccionari. (Cfr. **de pies a cabeza 29 reforzar**: ...y examinar de paso al nuevo Barça, reforzado *de pies a cabeza*). I no es tracta d'un cas únic: p. e.: s'hi documenta **de primera mano, a tiempo {completo/parcial}**, etc., però no hi consten *de segunda mano* i *llegar a tiempo* (malgrat que sota **tarde** es troba *llegar tarde*). Una altra dificultat consisteix a saber què significa la falta de documentació de certes combinacions: si cal excloure la possibilitat de tals usos, p. e., la combinabilitat dels fraseologismes **con mano de hierro, con mano dura** amb *restaurar el orden* i de la unitat **con mano férrea** amb *reprimir*.

L'usuari troba a faltar una versió CD-ROM de *REDES* sense la qual resulta difícil localitzar al diccionari totes les informacions que es refereixen a un fraseologisme donat. P. e. sota **echar** llegim: se combina también con: **cara o cruz...**, **en cara**, però només accidentalment hom descobreix que *echar en cara* no es documenta sota *en cara* o *echar en cara*, sino sota el lema **duramente 29**, on figura l'exemple següent: «**echar en cara**:...y él, muy *duramente*, nos echaba en cara nuestro amor, como si lo nuestro fuera un pecado mortal». Haig de confessar a més que com a usuari estranger trobo poc útil aquest darrer exemple, ja que en lloc de l'adverbi esmentat, podrien aparèixer d'altres com *cruelment, subtilment, descaradament*, etc., etc. Hi ha altres citacions que em semblen poc il·lustratives, com p. e., **de pies a cabeza 29 reforzar**: ...y examinar de paso al nuevo Barça, reforzado *de pies a cabeza*. Al meu parer aquí també es podrien emprar molts altres participis o adjectius (*renacido, cambiado, debilitado*, etc.).

En la revisió del *DFDEA* publicada al volum XXVIII d'*Estudios Románicos* (386-393) vaig criticar la manera, ara ja diria «combinatòria», d'ajuntar fraseologismes que —molt especialment vistos des d'un idioma estranger— no tenen res a veure els uns amb els altres, com si es tractés de diferents accepcions de la mateixa forma reduïda. Vaig comentar-hi el cas de la unitat *en blanco* que el *DFDEA* documenta així:

en blanco. *adv* De manera que casi se ve solo el blanco del ojo. *Gralm en constr como (con) los ojos en blanco o poner los ojos en blanco, frec aludiendo al asombro expresado por este gesto. [...] 2 en blanco*. *adv* Sin texto escrito o sin estar pintado o dibujado. *Referido a papel u otra superficie similar. Tb adj. [...] 3 en blanco*. *adv* Sin especificar la opción, la pers. o el partido elegidos. *Con el v votar. Tb adj referido a voto. [...] 4 en blanco*. *adv* Sin dormir. *Tb adj referido a noche. Gralm en la constr pasar la noche en blanco. [...] 5 en blanco*. *adv* Sin ninguna actividad. *Tb adj. [...] 6 en blanco*. *adv* Sin recordar o sin pensar nada. *Frec adj, referido a mente y en la constr quedarse en blanco. [...] 7 en blanco*. *Adv* Sin entender nada. *Frec en la constr quedarse en blanco*.

REDES en l'article corresponent dins quatre apartats (A-D) enumera també altres possibilitats combinatòries que —per no tractar-se d'UFs— no estan recollides en el *DFDEA*. Una lectura atenta de les informacions ens permet descobrir-hi certes incongruències.

Al meu parer si aquest diccionari en un dels apartats ens informa que:

C ALGUNOS VERBOS QUE DENOTAN VOTACIÓN O MANIFESTACIÓN ESCRITA DE UN PARECER, RELACIONADOS CON LOS SUSTANTIVOS DEL APARTADO A: **8 votar ++; 9 firmar ++**.

— no s'entén per què dins d'aquest mateix apartat, després del signe de ■ llegim:

«En el sentido de 'sin anotar tanto' se combina con sustantivos que designan deportes».

Per a mi aquesta possibilitat hauria de figurar dins de l'apartat **D** VERBOS QUE DENOTAN RESULTADO DE UNA COMPETICIÓN, GENERALMENTE DEPORTIVA: **10 ganar; 11 perder**.

Malgrat totes aquestes observacions crítiques, penso que la indicació de la combinabilitat amb l'ajut d'una gran quantitat d'exemples, pot ser molt útil no sols per als usuaris estrangers d'un idioma, sinó també per als nadius. En una ponència feta al Col·loqui de l'AILLC a Girona el 2003 vaig comentar uns exemples amb els quals el *Diccionari de Locucions i Frases Fetes (DLFF)* il·lustra l'ús del fraseologisme **mal bocí**:

mal bocí Esdeveniment difícil d'admetre. | Ex: Ja el planyo, si li ha tocat el mal bocí d'haver-se d'ocupar dels expedients de crisi. || **SIN:** *tràngol, mal tràngol, trifulga, destret, dificultat, conflicte, mal pas, maldecap, contratemps, maltret, cuïta, pressura, mal trago, os*. | Ex: La mort del seu millor amic és un (-a) [*mal bocí, tràngol, mal tràngol, trifulga, destret, conflicte, mal pas, maldecap, contratemps, maltret, cuïta, pressura, mal trago, os*] que no pairà.

Vaig expressar els meus dubtes sobre si algú diria, p. e. que «la mort del seu millor amic és un maldecap» o que «la mort del seu millor amic és un maldecap que no pairà». Una minienquesta realitzada entre amics lingüistes semblava donar-me la raó. Reconec, però, que no sempre es fa cilit preciser el significat d'un fraseologisme assenyalant també els contextos en els quals es pot utilitzar i cridant l'atenció sobre els límits de la seva combinabilitat. Com observa Anna Litovkina, autora d'un nou refranyer hongarès:

«la inserció dels proverbis i de les expressions idiomàtiques als contextos comporta en la majoria dels casos l'alteració, la modificació de llur forma. També el seu significat es pot interpretar només en el context donat, ja que la significació de la mateixa parèmia es pot modificar en les diferents situacions» (A. Litovkina: Magyar közmondástár, p. xii).

Es pot afegir encara que pràcticament cap diccionari intenta explicar en cada cas perquè un cert ús, p. e.: *no le aguanto porque habla por los codos*, és acceptable i un altre —com és ara: **ven a casa y hablaremos por los codos*— no.

En les conclusions d'una recensió publicada en el volum XXIII dels *Estudis Romànics* opinava amb certa ingenuïtat que caldria «considerar els problemes de fraseologia dins d'uns marcs més amplis, dins d'una disciplina nova, la *combinatòri(c)a*, que hauria d'interessar-se per tots els tipus de combinacions lèxiques, incloent-hi també la problemàtica de la composició (p. 286)». Després d'haver vist les propostes de *REDES* em sembla que és necessari aprofitar per a la fraseografia la rica documentació facilitada pels actuals i futurs diccionaris combinatoris, però sense acceptar certes solucions pràctiques com és ara la manera «combinatòria» de tractar les UF's en una forma truncada.